

OBM 7731 Østergade

- Arkæologisk udgravning af middelalderlige kulturlag og anlæg, samt en færist og en kirkegård.

*Af museumsinspektør Karl Brix Zinglersen og
stud. mag. Andreas Kallmeyer Bloch*

Arkæologisk rapport nr. 48, 2006

ODENSE BYS MUSEER

Arkæologi

www.odmus.dk

Indhold:

Indledning	2
Udgravningens forhistorie.....	2
Udgravningens hovedresultater	3
Undersøgelsens perspektiver	5
Landskabet	5
Andre fortidsminder i området.....	6
Udgravningens data	7
Udgravningsmetode.....	7
Dataliste	8
Litteratur.....	8
Tidstavle	9

Indledning

Vand, fjernvarme samt belægningen skulle udskiftes ved Faaborg Vandforsyning og Faaborg Fjernvarme A/S i størstedelen af Østergade samt delvis i tilstødende gader og strøg. Det arkæologiske arbejde med registrering og opmåling m.m. i ledningstraceerne udførtes af Arkæologifunktionen ved Odense Bys Museer igennem to etaper for henholdsvis Østergade og den mindre Tårngade.

I første kampagne, påbegyndt d. 19/04 2005, fulgtes det opgravede tracé til fjernvarme og vand m.v. i Østergade. I jordvæggene blev blandt andet fundet nederst på undergrunden en ujævn og til tider sporadisk bevareret belægning fra 1300-1400-årene. Desuden sås en række affaldsgruber fra samme og senere århundreder. Ved anlæggelsen af gadens nuværende belægning synes terrænet imidlertid udjævnet og mange kulturlag dermed fjernet. Billedet til højre viser gadens ældste belægning fra middelalderen.

Den næste udgravningskampagne, påbegyndt 2/8 2005 omfatter undersøgelserne i Tårngade, hvor byens kirke Sct. Nicolai med tilhørende kirkegård tidligere lå. I dag ses kun det gulkalkede tårn. I den smalle gade udgravedes dele af en færirst, der markerer indgangen til kirkegården, og samtidig giver os ny information om kirkegårdens afgrænsning. Færirsten har været i brug op til 1600 tallet, mens kirken - bortset fra tårnet - blev nedbrudt i midten af 1500-tallet.

Inde på den nu forsvundne kirkegård, lige nord for tårnet udgravedes og registreredes i det smalle vandtracé i alt 17 begravelser fra tiden 1200-1600, hvor kirkegården var i brug. Her fik arkæologerne indblik i de gamle faaborgenseres anatomi og begravelsesritualer. Skeletterne blev nøje indmålt og indsamlet og ligger nu til rensning og analyse på Syddansk Universitet Odense.

Odense Bys Museer anser nu udgravningskampagnerne for overstået. De forskellige indblik i Faaborgs middelalder har givet gode bidrag til vor forståelse af middelalderbyens topografi i samspil med museets tidligere udgravninger i byen. Nedenstående uddyber årets resultater.

Udgravningens forhistorie

Museets undersøgelser indledtes efter forudgående forespørgsel fra Faaborg kommune i forbindelse med Museumslovens paragraffer, der giver museet bemyndigelse til at foretage forundersøgelser inden anlægsarbejde. Imidlertid aftaltes det for en stor del af traceernes vedkommende af foretage undersøgelserne efter selve opgravningen.

Udgravningerne ligger desuden i forlængelse af undersøgelserne i Mellemgade 2004 (OBM8396) samt de lidt ældre undersøgelser på Torvet i 1992 (OBM8278) samt i Grønnegade/ Østergade 1994 (OBM8268) og Tårnstræde 1995 (OBM8248).

Udgravningens hovedresultater

Kampagne 19-04-2005:

Undersøgelsen i det opgravede tracé gennem Østergade fra vest mod øst ned ad bakken fremviste som nævnt en række gruber samt to stenbelægninger af middelalderlig, muligvis senmiddelalderlig, datering.

Ned gennem gaden optræder kulturlag i op til 50 cm tykkelse. Særligt bemærkes skal en belægning umiddelbart oven på undergrunden. Denne belægning, J, består af et jævnt lag mindre marksten og teglstykker samt knogler, der kan påvises ned i gennemhele gaden, bortset fra de områder, hvor nyere afgravning til den

Belægningen J. Til venstre ses belægningen i profilen og til højre er et mindre parti frilagt.

eksisterende belægning og ledningstraceer har fjernet kulturlagene. Belægningen J, af hvilken en ligende påvistes i udgravningen i Mellemgade 2004, er sandsynligvis lagt ud efter en større rømning af den øvre muld i det centrale Fåborg omkring 1300-1400-tallet. Her i Østergade synes belægningens hældning omtrent at følge den nuværende belægningens hældning - et forhold som også er påpeget i forbindelse med undersøgelserne OBM 8268 i Østergades østligste ende ved mødet med Grønnegade ud for Faaborg Museum. Ligesom ved undersøgelsen OBM 8268 indeholdt laget over belægningen østligst nær Grønnegade en del materiale fra knuste hjertemuslinger og andre skaldyr.

Yngre end denne ældste belægning på stedet er belægningen G, der især er iagttaget ud for (forretningen Imerco Stampe) Østergade 8. Belægningen er stratigrafisk placeret mellem F og H og er meget ujævn og kun sporadisk bevaret - endda mere end belægning J. I belægning G indgår foruden småsten en del tegl - sikkert byggeaffald benyttet til at udjævning af den eksisterende overflade.

Belægningen G ses her i profilvæggen.

I profilerne iagttoges en række gruber. Længst mod vest ud for Østergade 2B sås således en grube, hvis endelige dybde ikke kunne nærmere fastslås, end sine grubens formål. De to gruber, der registreredes ud for Fyns Amts Avis, Østergade 22, er imidlertid lettere at bestemme, idet den vestre havde en stenbelægning i bunden samt stærkt humøse lag, tolket som omdannet organisk materiale - og derved sandsynligvis affald fra husholdningen. Den vestre grube overlejrerede den østre, der ligeledes tolkes som en affaldsgrube.

I den østligste del af Østergade registreredes de to lag samt en nedre belægning. Dertil 3 gruber, herunder nogle med keramik, heriblandt fødder fra potter, sandsynligvis senmiddelalderlige.

Sideløbende med disse undersøgelser gjordes iagttagelser i mindre, traceer i Bøjestræde (ca. 15 m) samt i et stræde langs Østergades sydside ned til Tårngade og i Tårnstræde (begge 1-2 meter). Fylden i profilerne til disse traceer var imidlertid oprodet, og der gjordes derfor ingen registreringer her.

Kampagne 02-08-2005:

Gennem Tårngade var der ca. 60-80 cm kulturlag bevaret pletvist. Der blev konstateret et par affaldsgruber, hvoraf der er udtaget jord- og vedprøver. Ud for nr. 10 var der bevaret en lokal belægning af håndstore marksten, lagt oven på en af affaldsgruberne, denne sikkert udlagt for at gøre området gangbart.

Af særlig interesse var fundet af en formodet færirst ved skellet mellem Klokkerens Hus, nr. 14 og nr. 12 i Tårngade. En færirst er en mindre kvadratisk konstruktion, der forhindre dyr i passere ind på kirkegårdens areal og gøre skade på bevoksning m.m. Denne konstruktion var bevaret i mod øst, vest og nord, hvorimod det ikke er lykkedes at påvise den sydlige del. Færirsten, der målte omtrent 2x2m, havde østlig afslutning af 8 munkesten. De øvrige sider nord og vest bestod af kampesten der var sammenholdt af mørtel. Færirsten har været indgangen til kirken og kirkegården. Fra færirsten er der sandsynligt at kirkegårdsmuren har strakt sig imod nord og syd. I færirstens nedbrudslag optages der relativt store mængder keramik, hvilket giver os en ret god datering af hvornår anlægget og kirkegårdsmuren er taget ud af brug. Det er hovedsageligt keramik fra 1600tallet. Der var flere skår fra stjertpotter. Fundet af færirsten er af stor betydning for vor viden om placeringen og arten af kirkens afgrænsning og nærområdets topografi.

I forbindelse med at der blev gravet mod øst fra færirsten og dermed ind på kirkegården, blev der frilagt flere begravelser. Omkring Tårngade nr. 14 ligger gravene i en dybde af ca. 120-130 cm under nuværende gadebelægning, hvor gravene hennimod Tårnstræde mod øst i feltet, ligger knap 60 cm under nuværende gadebelægning. Der blev optaget 17 skeletter, hvoraf de fleste kun iagttoges delvist pga. den smalle grøft (40cm). Der er enkelte keramikfund, der kan dateres til 15-1600tallet. En enkelt mønt venter på datering. Der er tale om begravelser af personer i flere aldersgrupper.

Grav X 19. Skelet fundet 60 cm under nuværende vejbelægning

Gravnene X20, X21 og X22

Undersøgelsens perspektiver

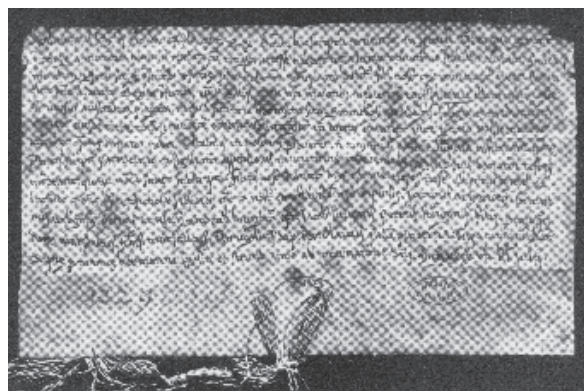
Udgravningerne i Østergade, Tårngade, Mellemgade m.fl. er en vigtig kilde til forståelsen af Fåborgs anlæggelse. Der har gennem tiden hersket nogen tvivl om Fåborg er opstået spontant eller planlagt af kongemagten. I forbindelse med udgravningerne i år og sidste år, er der meget der tyder på at Fåborg er blevet anlagt meget planmæssigt. Der er et gennemgående lag af vandrullede marksten umiddelbart over undergrunden, hvilket tyder på en omfattende byggemodning af et meget stort område. Alle fund af keramik peger på perioden 1200-1600 og ikke før. Derfor er det nærlæggende konkludere at Fåborg er anlagt som handelsby, for at imødegå den stigende vækst omkring den tyske østkyst, og Lübecks anlæggelse i år 1143. Fåborg har muligvis været et mindre fiskerleje i 1100tallet, og pga. den stigende handel er blevet anlagt i 1200tallet, som by med købstadsrettigheder.

Undersøgelserne har tilvejebragt ny viden om kirkegårdens afgrænsning, og ved fremtidigt arbejde i området vil det være yderst interessant, om vi kan komme nærmere på kirkegårdens afgrænsning og ikke mindst på den gamle kirke Sct. Nicolais udformning. Dertil kommer, at kommende antropologiske analyser af de fundne skeletter forhåbentlig kan give indblik i faaborgensernes anatomi, helbredstilstand og dødsårsager.

Landskabet og gadernes historie

Fåborg anlages i middelalderen på en halvø, der mod sydvest er afgrænset af Fåborg Fjord og mod øst og nordøst af "Sundet", der er et op til 6 m dybt vådområde med tilløb fra Rislebæk og udløb til fjorden. Sundet er nu i vid udstrækning opfyldt, men vides i middelalderen - bl.a. gennem fund af bolværk i forrige århundrede - at have rummet den middelalderlige havn. På et tidspunkt i middelalderen er halvøen med en vold og en grav skåret af fra fastlandet i vest og nordvest. Den endnu bevarede byport, Vesterport, har indgået i denne del af byens afgrænsning.

Fåborg nævnes første gang i 1229 i Valdemar Sejrs morgengavebrev til svigerdatteren Eleonore. Byen kan dog godt være ældre som købstad, idet der i senere tids privilegier henvises til ældre privilegier udstedt af netop Valdemar Sejr. Det her i 2005 berørte område ligger i den østlige del af det middelalderlige Fåborg i algaden Østergade. Østergade er byens øst-vestgående hovedstrøg og passerer lige nord om Torvet og Sct. Nicolai kirke og kirkegård for at ende i øst ved Grønnegades bøjning mod syd ned til byens mølle. Hvor fjernvarme- og vandgrøfterne er placeret er således på oprindelig, middelalderlig gade.

Valdemars morgengavebrev til prinsesse Eleonora. Dateret til år 1229. Fåborg menes dog at have fået købstadsrettigheder flere år forinden.

Klokketårnet i Lille Tårnstræde er byens vartegn og er omgivet af velholdte bindingsværkshuse fra 1700-tallet - særligt i den smalle gade Taarnstræde, hvor museets undersøgelser af kirkegården fandt sted. Klokketårnet er imidlertid kun en reminiscens af den tidligere Sct. Nicolai kirke - byens hovedkirke. Efter reformationen fik kong Christian III denne tidligere sognekirke, mod byen fik den store Helligåndskirke. Det var kronens agt, at anvende det til kornmagasin, hvilket vist blev opgivet. I 1546 overførtes en del kirkeinventar fra Nicolai til Helligåndskirken, og bare ti år senere omtales kirken som nedrevet, med undtagelse af tårnet.

Det gulkalkede tårn er af middelalderens munkesten og opført i gotisk stil i anden halvdel af 1400-årene. Selve kirken (skib og kor) var imidlertid ældre, og forekommer at have været en teglstenskirke opført i den senromanske stil - sikkert i 1200-årene. Endnu kan man se få rester af på tårnets indermuren over udgangsdøren i form af tre rundbuede blændinger. Resterne af kirken må være under brolægning og huse øst for tårnet, men de er ikke set i mange år, så kirkens grundplan er ikke nøjagtig kendt og sensommerens undersøgelser bragte desværre ikke nyt frem herom.

Klokketårnet ses her på opmålinger fra 1903 ved Gerhardt Poulsen. Tv. østmuren og th. i snit.

Andre fortidsminder i området

Der er gravet i byen ved flere lejligheder, første gang tilbage i 1962.

Omkring klokketårnet er der foruden jordfæstegrave også fundamenter fra den tidligere Sct. Nicolai Kirke fra 1200 tallet samt den omgivende kirkegårdsmur.

En borg har muligvis eksisteret i tilknytning til byen, men ruinerne heraf er endnu ikke påvist med større sikkerhed. I 1937 påtraf man bygningsspor af både kampesten og munkesten i forbindelse med anlægsarbejde i Vestergade. Imidlertid foretoges ikke tilstrækkelig dokumentation herfor, så noget konkret om denne konstruktion og yderligere omtale af Fåborgs borg kendes ikke - det meste vil være rent gætværk.

Udgravningens data

Kampagne 19-04-2005:

Beretning for udgravning af gadebelægning, gruber og kulturlag fra yngre middelalderlig periode i ledningstraceer i Østergade m.fl., under ledelse af cand. mag. Karl Zinglensen m.fl. i perioden 19/4-27/5 2005 for Odense Bys Museer.

Kampagne 02-08-2005:

Beretning for udgravning af middelalderlig kirkegård og færst i forbindelse med anlægsarbejde i Tårngade under ledelse af Stud.mag. Andreas Kallmeyer Bloch m.fl. i perioden 2/8-29/8 2005 for Odense Bys Museer.

Udgravningsmetode

Kampagne 19-04-2005:

I anlægsarbejdets begyndelse blev pladsen besøgt lejlighedsvist og det opgravede tracé eftersøgt for kulturlag. Efter maskinel opgravning af tracéet uden arkæologisk tilsyn blev profilvægge afrenset, undersøgt, opmålt og registreret, hvor kulturhistoriske anlæg optrådte. Profilvægge og traceer uden anlæg og kulturlag af ældre dato er ikke undersøgt og registreret.

Arbejdsbillede fra Østergade. Her ses de middelalderlige kulturlag tydeligt i profilen.

Kampagne 02-08-2005:

I Taarnstræde gravede entreprenørerne ned til deres bundniveau på 120 cm under gadeniveau og profilerne afrensedes og registreredes. I området omkring Klokketårnet var der dagligt en arkæolog tilstede, og arbejdet stoppedes i forbindelse med påtræfning af fortidsminder samt begravelser.

I forbindelse med frilæggelsen af færsten blev gravearbejdet opholdt en halv dag. Strækningen fra Klokkerens Hus og til brønden i Tårnstræde, i alt ca. 10 m, graves ned til der optrådte knogler in situ, eller til bundniveau. Herefter forestod en lille uges undersøgelser af begravelserne i det gravede tracé, hvorefter entreprenørarbejdet kunne genoptages. Der blev her gravet med ske og pensler, og skeletterne blev optaget i papkasser og sendt til yderligere undersøgelse.

Arbejdsbillede fra Tårngade.

Dataliste

Kampagne 19-04-2005:

Medvirkende fra museet: Karl Brix Zinglersen (KBZ) museumsinspektør, Odense Bys Museer. Andreas Kallmeyer Bloch (AKB), stud.mag. Middelalderarkæologi, Klydevej, Risskov og landmålingstekniker Per Dahl Johansen (opmåling).

Kampagne 02-08-2005:

Medvirkende fra museet: Andreas Kallmeyer Bloch (AKB), stud.mag. Middelalderarkæologi, Åboulevard, Kbh. N. Felix Vestergaard (FV) stud. mag. Middelalderarkæologi, Silkeborgvej, Åbyhøj. Claus Rohden Olesen (CRO), stud. mag. Middelalderarkæologi, Trepkaskgade, Århus. Karl Brix Zinglersen (KBZ) museumsinspektør, Odense Bys Museer. Jakob Tue Christensen (JTC), museumsinspektør, Odense Bys Museer.

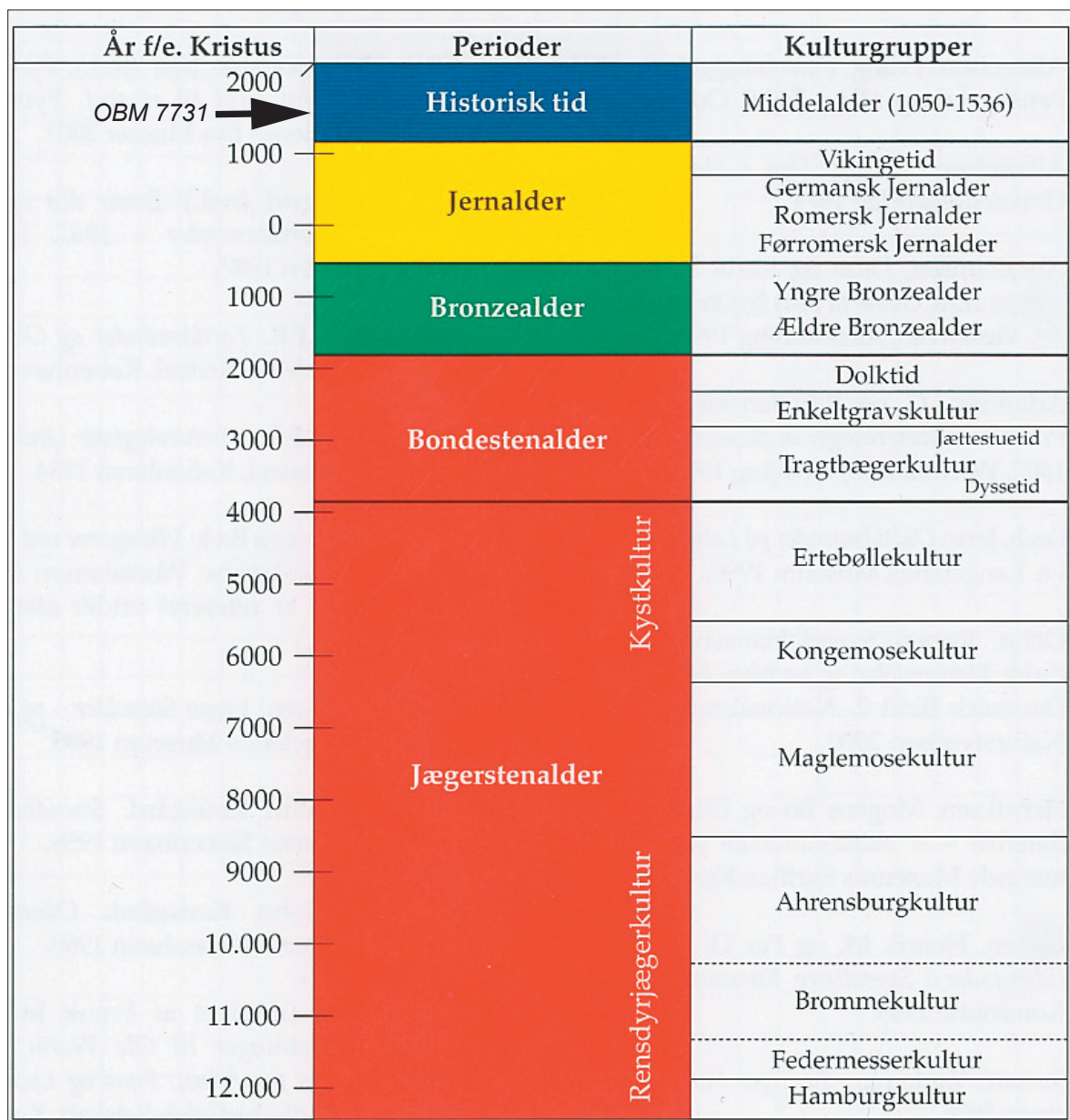
Dokumentation og fund opbevares ved Arkæologifunktionen, mens fund opbevares ved bevaringsfunktionen, begge Odense Bys Museer, Overgade 48, 5000 Odense C.

Skeletter renses, analyseres og opbevares ved ADBOU, Syddansk Universitet, Odense.

Litteratur

- Blomberg, Aage Fasmer: Faaborg bys historie. bd. 1: 1229-1750. 1955 Fåborg
- Drostrup, O. F. : Kort over Faaborg - en bog om byens forvandling gennem 800 år. 1992 Fåborg.
- Trap Danmark, Svendborg Amt, s. 578-83.

Tidstavle

ODENSE BYS MUSEER

Arkæologi

www.odmus.dk